УДК 811.111’37
DOI https://doi.org/10.32782/2710-4656/2022.5.1/53

Тараненко О. Г.
Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

КОМПАРАТИВНИЙ СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ НА ФРАЗЕОЛОГІЧНОМУ РІВНІ

У пропонованому дослідженні представлено семантичну структуру фразеологічних одиниць та паремій з превалюючим компонентом «зухвалість»-«insolence» у мовно-культурній картині світу представників британського та українського етносів з урахуванням аксіологічної функції ідіом, що дозволяє зробити зіставний аналіз цієї якості з точки зору вищеозначених народів. Аксіологічна функція, що передбачає насамперед оцінювання, неможлива без певного емотивного забарвлення, значною мірою як позитивного та негативного, що й було досліджено у розвідці. Культурний компонент надзвичайно сильно виражений саме у фразеологічних одиницях та пареміях будь-якого етносу. Саме цей лексичний пласт дає вичерпну характеристику про ментальні концепти та моральні пріоритети нації. Недаремно завжди зауважувалось, що саме у таких одиницях й зберігається духовна мудрість народу. На фразеологічному та паремійному рівнях представлено таку структуру зухвалості в українській мові: сміливість (позитивне емотивне забарвлення); нахабність (негативне емотивне забарвлення); пихатість (негативне емотивне забарвлення); розпусність (негативне емотивне забарвлення) та надмірна самовпевненість (негативне емотивне забарвлення). Як бачимо, здебільшого ця якісь характеру взагалі вважається різко негативною, з відтінком презирства а сарказму стосовно тих, хто володіє нею. В англійській мові маємо наступні семні компоненти: «вимога чемно поводитись» (негативне емотивне забарвлення); «нахабність» (негативне емотивне забарвлення); «пихатість» (негативне емотивне забарвлення); «сміливість» (позитивне емотивне забарвлення); «спонукання до дії, рішучість» (позитивне емотивне забарвлення). Для англомовної спільноти семні компоненти «вимога чемно поводитись» та «спонукання до дії, рішучість» виявляються національно специфічними, в той час як для української такими є розпусність та надмірна самовпевненість. На фразеологічному та паремійному рівнях емотивна складова більш розгалужена, ніж на суто лексичному, та має більше специфічних рис, притаманних сприйняттю зухвалості у представників цих двох мовних етносів.

Ключові слова: *аксіологічна функція, фразеологізм, ідіома, паремія, конотація, порівняльний аспект, семантичний аналіз.*

Постановка проблеми. Сучасна семантика як передова галузь мовознавства розвивається у тісному зв’язку з іншими лінгвістичним дисциплінами задля поглиблення та вдосконалення методів аналізу, що вже існують. Фразеологія як галузь, що відбиває саме культуро-оцінні смисли, виступає як перспективний напрямок для поставленого завдання. Фразеологічна одиниця (ФО) як згусток культурно-емотивного сприйняття національної куртини світу допоможе заглибитись у структуру значення на новому рівні. Аксіологічна функція, що значною мірою притаманна саме фразеології, допоможе зробити більш розгорнутий зіставний семантичний аналіз ФО та паремій, що належать до різносистемних мов. У даній роботі розглянуто культурно-аксіологічні смисли ФО та паремій з компонентом «зухвалість»-«insolence» з точки зору їх порівняння їх емотивного наповнення в українській та англійській мовних картинах світу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед сучасних філологів та лінгвістів, хто опікувався проблемами фразеології, мовної картини світу та культурної компоненти цих високоемотивних утворень, треба заначити

А. Вежбицьку, О.А. Войцеву, К.І. Мізіна, Й.А. Стерніна, В.Д. Ужченка та інших. О.А. Войцева у своїх дослідженнях пропонує «розробити новий мовознавчий напрямок – аксіологічну фразеологію, що вивчає фразеологічні звороти з точки зору відображення ними ціннісного аспекту» [1, с. 7]. Оцінка завжди має основне підґрунтя – емоцію, як позитивну так й негативну, що є суто персональним сприйняттям особистості. Але у ФО це сприйняття узагальнюється, бо ФО та близькі до них паремії акумулюють у своїх зна-

ченнях культурне сприйняття явища чи об'єкта саме з оцінного боку представниками певного етносу чи групи. Ці значення зафіксовано у фразеологічних словниках, тобто, їх можна дослідити та зробити порівняльний аналіз з урахуванням саме емотивного компоненту.

Постановка завдання. У статті ставимо завдання відтворити та порівняти семантичну структуру ФО та паремій з компонентом «зухвалість» – «insolence» в українській та британській культурних картинах світу з висвітленням аксіологічної функції цих феноменів як конгломерату емотивних смислів. Для реалізації поставленого завдання беремо матеріал автентичних фразеологічних та паремійних словників та збірок, що є підтвердженим відбитком культурно-оцінних смислів у представників певної етнічної групи (у нашому випадку – британців та українців).

Виклад основного матеріалу. Настав слушний час для переходу до аналізу основних семантичних складових «зухвалості» в українських ФО та пареміях. Паремійний фонд будь-якої мов показує найголовніші риси народу, його душу а мудрість, накопчену століттями. Тому, спираючись на дані фразеологічних та паремійних словників та збірок, проаналізуємо, які саме компоненти входять до семантичного поля зухвалості, та яке місце ця якість посідає у свідомості пересічного українця. Також найголовнішим є, які саме емоції викликає у представника українського етносу така риса характеру як зухвалість. Розпочнемо семантичний аналіз з тематичного словника за редакцією В. М. Северинюка, де виявлено п'ять основних семантичних компоненти даної якості: сміливість, нахабність, пихатість, розпусність та надмірна самовпевненість. Розпочнемо із структурного компоненту «нахабність». Ця якісь характеру взагалі вважається різко негативною, з відтінком презирства а сарказму стосовно тих, хто поводиться таким чином. Проілюструємо це наступними прикладами: *його в двері, він – в комин* [4, с. 167]; *коваль коня кує, а жаба й собі ногу дає* [4, с. 171*; пусти чорта в хату, а він й на піч залізе* [4, с. 171], коли грубу та нахабну людину порівнюють із представником злих потойбічних сил – чортом, конотація злості та відрази дуже відчутна у даних прикладах. Звісно, що особа, яка пхає свого носа до чужих справ, справедливо викликає обурення: *не твоє засипалось, не твоє й мелеться* [4, с. 171]; *коли не Кирило, то не пхай своє рило* [4, с. 171]; *без Гриця й вода не освятиться* [4, с. 171]; *хто б дятла знав, аби не його довгий ніс (ірон*.) [4, с. 171]. Відповідь на такі дії може бу доводі грубою, а часом із конотацією іронії, сарказму, як у останньому прикладі. Тільки неприємні емоції викликає наступний елемент зухвалості – надмірна, ні на чому не обґрунтована самовпевненість: *жаба мала, а рот великий* [4, с. 104]; *на гріш амуніції, на десять амбіції* [4, с. 167] , де наявна конотація іронії а презирства водночас, бо нетактовні та самовпевнені люди викликають у оточуючих тільки негатив. Ще приклади: *не той глухий, що не чує, а той, хто слухати не хоче* [4, с. 105]; *дати гарту, прочуханки* [4, с. 104], що підкреслюють презирство до недалеких розумом людей. Семантично близьким виступає структурний елемент «пихатість» що також транслює негативні та презирливі емоції*: гонор та глупство – рідні сестри* [4, с. 167]; *пихатий дурному брат* [4, с. 167], де підмічено практично кровний зв'язок між пихатістю а дурістю. Також зв'язок між бідність а гонором деяких людей також підкреслюється а загалом висміюється: *голий, як пляшка, а гонор як у пана-ляшка* [4, с. 167] *хоч голий, а гордий* [4, с. 167]; *хоч гріш у каптані, на сто рублів чвані* [4, с. 167]. Конотація іронічна, з відтінком презирства. Представлено й пораду, народну мудрість: *стоїш високо – не гордися, стоїш низько – не гнися* [4, с. 166]; *високим чином не гордись, а з невдачі не журись* [4, с. 166]. Конотація іронічна повчальна, застережлива. Суто негативно та презирливо оцінююсь представники українського етносу таку ваду як розпусність (*видно по личку, де спала всю нічку* [4, с. 79]*);* спробу домагань від старого нахаби до жінок *(старі кості – та до гречки в гості* [4, с. 79]), відсутність шлюбної вірності *(старого чоловіка соломою накрию, а молодого сама зігрію* [4, с. 81]) та бабійство (*занадився журавель до бабиних конопель* [4, с. 80]*)*. Найбільш позитивні емоції представлено у структурному елементі «сміливість». Цей елемент виявився найбільш розгалуженим а вживаним, тобто, для українця зухвалість – це не тільки пиха та нахабство, але й відчайдушна хоробрість та сміливість. Деякі приклади: *де відвага, там і перемога* [4, с. 164]; *як не дасть Бог смерті, то й чорт не вхопить* [4, с. 165]; *думка воду п'є, а хоробрий – мед* [4, с. 164]; *добре ковадло молота не боїться* [4, с. 165]*; з копита а в галоп* [4, с. 165]. *К*онотація схвальна, захоплива та з елементами поваги стосовно відчайдухів. Водночас, надмірна відвага, підвищений ризик не завжди викликає позитивні емоції: *хоч на час, та* навскач [4, с. 165]*; хоч раз, да попереду* [4, с. 165]; *або пан, або пропав* [4, с. 164]; *відвага або мед п'є, або сльози*

ллє [4, с. 165]; *раз козі смерть* [4, с. 165]*; раз мати породила, раз й помирати* [4, с. 165]; *двом смертям не бувати ,а одної не минути* [4, с. 165]. Присутня конотація фаталізму та віри в те, що хороброму знову пощастить. Але є й відтінок застереження. Цікаво також представлено протистояння боягузтва та сміливості у численних прикладах, де сміливість оцінюється позитивно, а боягузтво – навпаки: б*оягуз воду п'є, а хоробрий – мед* [4, с. 164]; *що боягузливому по вуха, то сміливому по коліна* [4, с. 164]; *вовка боятись – до ліса не ходити* [4, с.165]; *горобців боятись – проса не сіяти* [4, с. 165]. Конотація щодо боягузів іронічна, зневажлива. Цікавий приклад, коли паремія застерігає від надмірної сміливості, а натомість радить все спочатку прорахувати та ретельно підгодуватись: *кота салом не злякаєш; не страши кота салом (перен.)* [4, с. 165]. Майже тотожні семантичні компоненти можна представити й у словнику паремій під редакцією

В.М. Калашник. Структурний елемент «нахабство» можна проілюструвати такими пареміями: *вода не освятиться* [2, с. 434]; да*вати волю язикові* [2, с. 136] ; *і сіркою не викурити* [2, с. 119]; і *ладаном не викурити* [2, с. 119]. Конотація в цих наведених прикладах вкрай негативна, з елементами іронії та сарказму на адресу безцеремонних нахаб. Наступний структурний елемент «сміливість» представлено не дуже широко на відміну від інших джерел: л*ізти на рожен* [2, с. 278] та *не з полохливого десятка* [2, с. 361] з позитивним емоційним забарвленням, хоча також є елемент застереження, бо безрозсудна хоробрість не завжди йде на користь а може спричинити непередбачувані наслідки. Прогнозовано негативно забарвлена сема «пихатість», що підтверджується такими пареміями: *тримати хвіст трубою* [2, с. 362]; в*исоко нести голову* [2, с. 66]; н*апустити пихи* [2, с. 326]. У збірці «Прислів'я, приказки, афоризми» значно ширше представлена складова «зухвалості» «надмірна самовпевненість». Розглянемо її більш детально на наступних прикладах: *задирай голову так, щоб шапка не злетіла* [3, с. 96]; х*валилась кобила, що з возом горшки побила* [3, с. 97] *не кажи «гоп» поки не перескочиш* [3, с. 97]; *дивитись козирем* [3, с. 166], де присутня відчутна конотація іронії та насмішки над дурнуватими та надмірно самовпевненими людьми, які, як правило, недалекі розумом та нікчемні. Структурний елемент «мужність» з позитивною конотацією представлено скупо: *як води боятись, то не купатись* [3, с. 108] та *серце с перцем* [3, с. 174]. Надзвичайно широко представлено структурний елемент зухвалості «сміливість» у збірці прислів'їв під редакцією К.І. Приходченка: *сміливість міста бере* [5, с. 151]; *чия відвага, того й перемога* [5, с. 151]; *відвага козака мед п'є* [5, с. 151]; *де відвага – там і щастя* [5, с. 151]; *ризик – супутник героя* [5, с. 153]; *де хоробрість – там нагорода та добрість* [5, с. 153]. Конотація позитивна, схвальна, з відтінком захоплення мужністю а звитягою. Водночас є й конотація суму, тому що хоробрість нерозривно пов'язана з великим ризикам: *звитяга або мед п'є, або сльози ллє* [5, с. 152]; *хто життя в борні не жаліє, той ворога переможе* [5, с. 152]; *як помирати зі сльозами, так краще помри з піснею*. [5, с. 152]. Презирство до небезпеки викликає пошану, особливо це стосувалось козаків – гордості та символу українського народу. Також є й паремії, що закликають боротись із страхом та засуджують тих, хто має боязке серце: *не думай про страх, та й його не буде* [5, с. 151]; *сміливого й куля не бере* [5, с. 151]; *назвався хоробрим – виходь на бойовисько* [5, с. 152]; т*ой не козак, хто боїться собак* [5, с. 152]. Негативний елемент «нахабство» представлено вузько: п*усти сусіда в хату, та й сам в сусіди йди* [5, с. 108]; *хват до вареників*! [5, с. 108]; *дай яєчко, та ще й облупи* [5, с. 115]; й*ому облупи, та ще в рот положи* [5, с. 115]. Конотація суто осудлива. Можна констатувати, що конотація у зухвалості на матеріалі українських паремій виявлена суперечлива, де позитивно забарвленою є сема «сміливість», а негативно забарвленими – «надмірна самовпевненість, «нахабство» та «»пихатість». Все ж таки негативне ставлення до цієї риси характеру превалює.

Після дослідження фразеологічних та паремійних елементів лексем «зухвалість» в українській мові, перейдемо до аналізу структурних семних компонентів цієї лексеми в англійській мові. Традиційно робитимемо це, спираючись на фразеологічні та паремійні автентичні англомовні джерела. Перше таке джерело – це «Словник ідіом англійської мови», у якому наявні такі семні компоненти, що формують семантичну структуру «insolence»: це «вимога чемно поводитись»; «нахабність» та «сміливість». Останній представлено тільки одним прикладом: *stiff upper lip* (бути сміливим перед небезпекою) [7] з позитивною конотацією щодо цієї людської якості. Семний компонент «вимога чемно поводитись» представлено ширше. Цей елемент відсутній в українській семній структурі, а в англійській його заявлено дуже яскраво, з конотацією гніву, агресії на адресу тих, хто не вміє чемно поводитись та гань-

бить цим оточуючих. Це підтверджується такими прикладами: *zip your lip; zip it* (замовкни) [7]; *put a sock in it* (заткнись, замовкни) [7]; *when hell freezes over* (коли пекло замерзне (грубо) [7]; *hold your tongue* (притримай язика) [7]. Конотація обурлива, з використанням зниженої лексики, що вживається як крайня міра для тих, хто не розуміє правил ввічливості та елементарної тактовності. Семний компонент «нахабність» є найбільш розвиненим, з суто негативним емоційним забарвленням. Наведемо приклади, що відображають агресивність нахаби: *cross the line* (поводитись неприйнятно) [7]; *bite head off* (агресивно чи грубо поводитись) [7]; *in your face* (казати в грубій та агресивній манері) [7]; *black and blue* (ранити когось фізично чи емоційно) [7]; *to tell names* (образити когось) [7]; *rock the boat* (сказати щось, що викличе проблеми) [7]; *cat among the pigeons* (сказати або зробити таке, що робить людей заклопотаними та стурбованими) [7]; *shoot from the hip* щось (зухвало казати, не дивлячись на наслідки) [7]. Конотація огиди та презирства відчутна та сильна, а велика кількість прикладів це підкреслює. Нахабність викликає емоцію роздратування: *chime in* (встромити 5 копійок) [6]; *bug someone* (роздратувати когось) [7]; *get under the skin* (роздратувати когось) [7]. Нахабам також притаманна дерзкість та зневага до оточуючих, що також оцінюється вкрай негативно: *fake it till you make it* (впевнено прикидались кращим, ніж ти є) [7]; *take name in vain* (використовувати чуже ім'я без поваги та шани) [7]; *as bold as brass* (бути дерзким та нахабним) [7]. В цілому структурний елемент «нахабність» також представлено надзвчайно розгалужено. Ми можемо виділити такі емотивні кластери як негативну емоцію роздратування: *get in someone's hair* (дратувати когось); *drive someone up the wall* (сильно дратувати, дошкуляти комусь); *get somebody's goat* (дратувати когось); *cheese someone off* (дратувати когось); *pain in the neck* (хтось чи щось, що постійно дратує); *turn someone off* (викликати неприязнь, огиду); *make one's toe curl* (змушувати когось відчувати неприємні емоції); *put one's foot in one's mouth* (сказати грубу, нетактовну річ на адресу когось). Нахабство виражається і у невмінні себе поводити, відсутність виховання: *shoot on one's mouth* (розголошувати, кричати во всю пельку); *talk through someone's hat* (робити дурні зухвалі заяви); *mouth off* (грубо та галасливо розмовляти) [Там само]. Така поведінка викликає тільки негативізм у представників англомовного суспільства. Також не може сприйнятись позитивно й хвалькуватість (*toot one's own horn* (вихвалятись чимсь); неадекватне запрошування на компліменти (*fishing for compliments*); висловлювання непроханих порад (*a backseat driver*).

Семантично протилежним значенням володіє структурний елемент «вимога чемно поводитись», де на зухвалу людну йде водоспад невгавних емоцій а наказів поводь згідно правилам суспільства, бо англомовні представники Британії цінують вихованість, стриманість та уміння поводитись дуже високо. Тому приклади, як й у розглянутому вище словнику, мають суто негативне емотивне забарвлення: *shape up or ship out* (поводься чемно, або йди геть!); *none of your beewax* (не лізь у чужі справи); *stop bugging me* (не заважай); *get on one's high horse* (прохання поводитись чемно та вихованно) [6]. Семний елемент «пихатість» представлено вузько: *humb one's nose at* (презирливо до когось ставитись); *have the nose in the air* (звисока на всіх дивитись, презирливо); *look down one's nose* (звисока на всіх дивитись, презирливо). Конотація тільки негативна, осудлива та презирлива, бо пиха – це одностайно ознака поганого виховання та нечемності. Семний компонент «сміливість» оцінюється включно позитивно з точки зору англомовних представників. Сміливість – це та частина зухвалості, яка надихає на рішучі дії та виправдовує ризик. Приклади: *to be out on a limb* (бути у ризикованому становищі); *stick out one's neck* (діяти ризиковано); *to be on a thin ice* (бути у ризикованому становищі); *to throw caution to the wind* (припинити бути обачним). Ой, що може узяти бика за роги (*take the bull by the horns*), тобто, рішуче діяти у складній ситуації, викликає емоцію захоплення. Так само емотивно забарвлене *one tough cookie* (крутий, міцний горішок). Більшість людей хочуть бути «міцними горішками», які легко вирішують складні питання: *tet the jump on someone* (переграти когось, випередити когось); *to be full of beans* (бути енергійним) [6]. Важливо й уміти захистити свою точку зору, що роблять виключно мужні люди: *stick to one's guns* (захищати свою позицію); *put one's foot down* (захищати свою позицію); *they are up in arms* (готовність добитись свого) [6]. Сміливість цінується англомовними дуже високо. Таку ж само схвальну конотацію містять у собі приклади з Оксфордського словника прислів'їв: *faint heart never won a fair lady* (боягуз ніколи не завоює серце прекрасної леді) [6]; *if at first you don't succeed, try, try, try again* (якщо одразу не входь роб поки не вийде) [6]; *nothing venture, nothing gain* (хто не ризикує, не п'є шампанське) [6]. Також знайдено приклад,

що доповнюють семантичний компонент «вимога чемно поводитись»: *offenders never pardon* (ті, хто ображає, ніколи не вбачаються) [6]; *put up or shut up* (мирись, або заткнись) [6]; *other times, other manners (*інші часи, інші нрави) [6]. Цікавим та суто британським є вислів *it takes three generations to make a gentleman справжній* (джентльмен виховується через три покоління) [6], що означає неможливість виховання справжнього джентльмена тільки за одне покоління, а прислів'я, датоване 1324 роком – *manners make the man* (манери роблять людину людною [6] – говорить про дуже давню традицію важливості виховання та гарних манер для представників насамперед британської аристократії. Конотація суто схвальна, повчальна.

Висновки і пропозиції. Можна констатувати, що конотація у зухвалості на матеріалі українських паремій виявлена суперечлива, де позитивно забарвленою є сема «сміливість», а негативно забарвленими – «надмірна самовпевненість», «нахабство» та «пихатість», «розпусність», в той час, як структура *insolence* в британській мовній картині світу на фразеологічному (паремійному) наступна: «вимога чемно поводитись», «нахабність», «пихатість», «сміливість», «спонукання до дії, рішучість». Національно специфічними для українців виявились негативно забарвленими семи «розпусність» та «надмірна самовпевненість», а для британців – «вимога чемно поводитись» та «спонукання до дії, рішучість». Використання фразеологізмів та паремій у семному аналізі з урахуванням аксіологічної функції надає змогу зробити результати проведеного дослідження більш переконливими та глибокими з оглядом на порівняльний аспект запропонованої розвідки.

Список літератури:

1. Войцева О.А. Аксіологічна характеристика фразеологізмів з найменування одягу та його деталей в українській мові. *Записки з українського мовознавства*. 2015. № 22. С. 5–16.

2. Калашник В.С., Колоїз Ж.В. Словник фразеологічних антонімів української мови. Київ. Довіра. 2004. 284 с.

3. Прислів'я, приказки, афоризми. Київ : Велес. 2011. 176 с.

4. Северинюк В.М. Популярні українські прислів'я та приказки: тематичний коментований словник: Тернопіль: Навчальна книга Богдан. 2019. 176 с.

5. Українські прислів'я, приказки, загадки / Уклад. К.І. Приходченко. Донецьк : Сталкер, 2002. 288 с.

6. Oxford Reference. Dictionary of proverbs. Edited Jennifer Speake oxford 2021. 6th edition URL: https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780198734901.001.0001/acref-978 (дата звернення: 20.10.2022).

7. The Idioms.com. URL: https://www.theidioms.com/ (дата звернення: 20.10.2022).

Taranenko O. G. COMPARATIVE SEMANTIC ANALYSIS IN UKRANIAN AND ENGISH ON THE BASIS OF PHRASEOLOGICAL LANGUAGE LEVEL

In the proposed scientific investigation the semantic structure of the idioms and proverbs with the prevailing component "insolence" in English and Ukrainian worldview is analyzed. The axiological idioms function is taken into consideration in the process of the cultural comparative framework. Cultural component is strongly demonstrated in the idioms and proverbs of any nation. This lexical stratum gives the comprehensive characteristic of the mental concepts and moral priorities of any nation. Axiological function that presumes evaluation itself is impossible without a strong emotional component. Mainly, this component can be positive or negative either and at the same time to possess the shades of those two general evaluating meanings. This is the key point of the current scientific investigation. On the phraseological level the semantic structure of the units with the prevailing component "insolence" is presented the following way: courage (positive emotional evaluation); arrogance (negative emotional evaluation); contempt (negative emotional evaluation); depravity (negative emotional evaluation); overestimating (negative emotional evaluation). As we see, this human trait is perceived by the Ukrainians more negatively than positively. Generally in the Ukrainian worldview the evaluating of insolence is sarcastic and contemptuous. In the English worldview we the following semantic structure of "insolence": the request to behave properly (negative emotional evaluation); arrogance (negative emotional evaluation); contempt (negative emotional evaluation); determination (positive emotional evaluation). Concluding the results of the semantic and comparative analysis, for English speakers seme components «request to behave properly» and «determination» appear to be nationally peculiar. For Ukrainian national worldview those specific elements are «depravity» and «overestimating». On the phraseological level the emotive component is much wider that in the lexical structure itself and shows more shades of meaning, mainly negative, for insolence in the worldview of Ukrainian and English speaking communities.

Key words: *axiological function, phraseological unit, proverb, connotation, idiom, comparative aspect, semantic analysis.*